

Сагынбай кызы Н.

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ АГРАРДЫК ЧӨЙРӨДӨГҮ АЛГАЧКЫ
ЖАҢЫЛАНУУЛАРДЫН СОЦИАЛДЫК НАТЫЙЖАЛАРЫ (1991-1995-жж.)**

Сагынбай кызы Н.

**СОЦИАЛЬНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ПЕРВЫХ ШАГОВ ОБНОВЛЕНИЯ В АГРАРНОМ
СЕКТОРЕ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (1991-1995 ГОД)**

Sagynbay kyzy N.

**SOCIAL RESULTS OF THE FIRST STEPS OF RENEWAL IN
AGRARIAN SECTOR OF KYRGYZ RESPUBLIC (1991-1995 year)**

УДК:947.1/37(575.2)

На основе 1 этапа частной собственности 1991-1995 годах аграрной реформой Кыргызской Республики были приняты нормативные правовые акты.

Земельная реформа, на самом деле, была отдана крестьянам, и в итоге созданы 18 тыс. крестьянских хозяйств. Земельные участки, переходя в частную собственность, выделяются сроком на 49 лет.

Кыргыз Республикасында жер жана агрардык реформаларды жүргүзүүнүн зарылдыгы калкты азык-түлүк жактан камсыз кылуу проблемасынан, айыл-чарба өндүрүшүнүн төмөндөгөндүгүнөн жана рынок экономикасына өтүү ж.б. маселелердин негизинде келип чыккан. Коомдун материалдык керектөөлөрү чексиз, ал эми өндүрүштүн экономикалык ресурстары чектелүү, же сейрек экендиги жөнүндөгү жобо агрардык тармакка да таандык болгон.

Алсак, эгерде 1913-жылы республикадагы калктын ар бирине 1,56 гектар сугат айдоо жери туура келсе, 1990-жылы 0,23 гектардан гана болгон, бул калктын санынын жана жыштыгынын өсүшү менен шартталган. 1913-жылдан берки мезгилде калктын жыштыгы жана саны 5,5 эсеге өстү. 1940-жылдан 1992-жылга чейинки мезгилде эт алуу 5 эсеге, сүт сатып алуу 4 эсеге көбөйгөн [1].

Сонку 10-15 жылда көрүлүп жаткан маселелерге карабастан СССРдин жоюлуптууна чейин эле айыл чарба өндүрүшүнүн төмөндөгөн тенденциялары байкалган. Республикада 1970-1990-жылдардагы мезгилде колхоздор менен совхоздордун негизги фондору 3,6 эсеге, дүн продукция 65 процентке гана көбөйсө, 1985-жылы 1984-жылга салыштырганда 2,9 процентке, 1991-жылы 1990-жылга салыштырганда 10%ке азайган. Айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгү жана малдын азыктуулугу өкмөтжана эл тараптан кээ бир күч-аракеттерге карабастан жай өскөн.

1970-жылдан 1990-жылга чейинки мезгилде эмгектин фонд менен камсыз кылынышы 3,2 эсеге көбөйсө, фондунун кайтарымы 36,9 процент гана болгон. Колхоздор менен совхоздордо эмгек өндүрүмдүүлүгү жылына 1,03 процентке гана көбөйсө, өндүрүштүн рентабелдүүлүгү ушул жылдарда колхоздордо 11,2%ке жана совхоздордо 10%ке азайган. Ошентип, өндүрүштөгү ресурстардын натыйжасыз пайдаланышынан жана мамлекетке сатылып жаткан продукциянын баасынын арзан-

дыгынан уламалардын көбөйтүлүшү өндүрүштү интенсивдештирүүнүн тереңдетүүдөн бардык көрсөткүчтөрү тескерисинче төмөндөп кеткен [2].

СССРдин кулашы, экономикалык байланыштардын үзүлүшү жана баалардын кое берилиши менен агрардыктармакта орун алган кризистик тенденциялар тереңдеп кетти. Республиканын айыл чарбасы социалдык-экономикалык кризиске дуушар болду.

1990-1994-жылдардагы мезгилде айыл чарбасынын дүн продукциясы салыштырмалуу бааларда 15,1 миллион сомдон 9,8 миллион сомго чейин азайды, айдоо аянттары 47 миң гектарга кыскарды, дан эгиндеринин дүнжыйымы 1572,9 миңтоннадан 1062,8 миң тоннага, пахта - 80,8 миң тоннадан 53,5 миң тоннага чейин, тамеки - 53,9 миң тоннадан 36,4 миң тоннага чейин, жашылчалар дээрлик эки эсеге азайды. Малдын башы жана алардын азыктуулугу алдаканчалык кыскарды. Май, сүт сатуу 2,5 эсеге, жумуртка сатуу 100 эсеге, жүнсатуу 4 эсеге азайды [3].

Рынок экономикасына өтүү да жер жана агрардык реформасын жүргүзүү зарылдыгына шарт түзүлгөн. Рынок мамилелерине өтүү, ал менчик формаларынын жана коомдук жашоо турмуштун жалпы өзгөрүшү менен коштолгон. Аны көптөгөн факторлор мүнөздөгөн, алардын негизги фактору, менчик мамилелери болгон. Менчик мамилелери социалдык-экономикалык мамилелердин негизи болуп, өндүрүш мамилелеринин бардык элементтерин кыймылга келтирет жана алдыга жылдыруучу максаттар, стимулдар, агрардык кызыкчылыктар. Чарба ишин жүргүзүү формалары, методдору тыгыз байланышта болорун көрсөтөт. Ошондуктан рынок мамилелерине өтүүгө байланыштуу жүргүзүлгөн реформанын башаты менчик мамилелеринин трансформациясы менен башталат. Кыргызстанда менчик жана чарба ишин жүргүзүү формаларын өзгөртүп, рынок мамилелерин өздөштүрүүгө байланыштуу жүргүзүлүп жаткан агрардык реформаны үч этапка бөлөп караса болот. Агрардык реформанын 1991-1995-жылдарга туура келген биринчи этабында жеке менчикке негизделген ишкердүүлүк иш-аракеттерин өнүктүрүү үчүн нормативдик-укуктук актылар кабыл алыган. 1991-жылдын ноябрь айында "Кыргыз Республикасынын айыл чарбасында жер жана башка өндүрүш мамилелеринин калыптандыруучу иш-чараларды камсыз кылуу жана ишке ашыруу жөнүндө" деген атайын мыйзам

кабыл алынган. Ал мыйзамда чыгашалуу жана рентабелдүүлүгү 15-20%тен төмөн болгон колхоз-совхоздордун жана мамлекеттик айыл чарба ишканаларына ордуна дыйкан (фермер) чарбаларын, алардын ассоциацияларын жана кооперативдерди түзүү каралган. Аларга мамлекеттик жерлерди пайдалануу укугу менен жерге ээликти бекитүү белгиленип, көп тармактуу экономиканы өнүктүрүүгө багыт алынган [4].

Элет жерин кайра түзүүгө киришкен алгачкы мезгил өтө оор болгон. Анткени 1990-жылдардын башындагы кырдаал учурунда продукцияны мамлекеттик сатып алуу кепилдигинен ажырап, зор көлөмдөгү дотациядан кол жууган колхоз-совхоздор, системалык кризистин түпкүрүнө түшкөн. Айыл чарба өсүмдүктөрүнүн түшүмү өтө төмөндөп, малдын кырылышы коркунучтуу өлчөмгө жеткен. Шаарларда ундун запасы бир жумага, кээде 2-3-күнгө жеткидей өлчөмдө гана калып, калкты нан менен камсыз кылуу үчүн алтындын жана валютанын акыркы резервдерин жумшоого туура келген. Көз карандысыздыкка жаңы гана ээ болгон өлкөдө ачарчылыктын коркунучу турган.

Жер реформасы, чындыгында дыйкандарга асылдуулугу аз жана пайдаланылбаган жерлерди берүүдөн башталган. Бул ресурс бат эле түгөнүп калды. Атайын жер фондусун түзүү жөнүндө чечим реформанын кийинки кадамы болду, ага чыгашалуу жана рентабелдүүлүгү төмөн чарбалардын участкалары кирген. Ошентип, 1991-1993-жылдары 18 миң дыйкан чарбасы түзүлгөн. Бирок алар сутат аянттарынын 6 пайызына гана ээ болуп, жалпы иштин абалына сезилээрлик таасир көрсөтө алган эмес. Башкача айтканда, колхоздор менен совхоздор мурдагыдай эле үстөмдүк абалын сактап калган. Өндүрүмдүүлүк төмөндөй берген: 1990-жылдан баштап алгачкы төрт жылдын ичинде айыл чарба продукциясынын дүң көлөмү жыл сайын 10-12 процентке кыскарган. Чарба жүргүзүүнүн мурдагы системасын жактагандардын тоскоолдуктары ачык жана тымызын каршы чыгуу түрүндө жүрүп, көптөгөн иш аракеттер майнапсыз калган. Бирок чарбаларга мурдагыдай эле пландык тапшырмалар бери-лип, кийин ал мамлекеттик заказ, мамлекеттик сатып алуу деп атала баштаган. "Келишимдик" баа деген ат менен чарбаларга мамлекеттик баалар таңууланган. Анын өзү чарбалардын ансыз да оор каржылык абалын ого бетер кыйындаткан. Бирок реформанын алгачкы үч жылы кыргыз эли үчүн баа жеткис тажрыйба топтоого, зарыл таалим алууга мүмкүндүк болду. 1993-жылдын экинчи жарымынан баштап жер реформасын толук жүргүзүү үчүн зарыл болгон укуктук база иштелип чыккан.

Даярдалган документтер ар кандай себептерден улам ошол кездеги парламент, Өкмөт тарабынан четке кагылган. Бирок президент А.Акаев 1994-жылы 22-февралда "Кыргыз Республикасындагы жер жана агрардык реформаны тереңдетүү боюнча чаралар жөнүндөгү" жарлыкка кол койгон. Ушул чечим он жыл аралыгында агрардык тармактын өнүгүшүндө чынында эле тагдыр чечерлик роль ойногон. 1994-жылдын 22-февралындагы Жарлык агрардык тармактагы реформа үчүн толук укуктуу базаны түздү. Ажачкы натыйжасы менчик ээлери пайда болуп, айылдыктардын демилгеси, иш билгиси жанданды. Бүткүл республика боюнча колхоздор менен совхоздордун басымдуу бөлүгү кайра уюшулду. Жерге ээболуунун тартибине да тактык киргизилди, Жарлыка ылайык жер үлүштөрү 49 жылдык мөөнөткө жана көп укуктар бирге берилди: жер ээлери өз участкаларын сатууга, арендага берүүгө, тартуу кылууга, мураска берүүгө же мурастап алууга укуктуу болгон. Мына ушунун өзү жерге жеке менчикти киргизүүдөгү маанилүү кадам эле. [5]

Реформанын баштапкы этабында жергиликтүү аткаруу бийлигинин начарлыгынан улам айрым мүчүлүштүктөр болду. Совет учурунда айылдык деңгээлде ким башкарчуу эле? Бардык ыйгарым укуктар колхоз, совхоздордун жетекчилердин колунда болгон. Алардын күчтөн тайышы, жагдайдын жазымышынан улам реформанын башталышына туш келди, дал ошол башкарма-директорлордон турган корпус реформанын жүрүшүнө таасирин тийгизбей койгон жок. Ушундан улам кайра уюштуруу процесси алгачкы жылдары бардык эле жерде ырааттуу жүргөн жок, ал эми кээ бир жерлерде кыянаттык фактыларында жана эл айтып жүргөн "менчиктештирүү" фактыларына жол берилген.

Жыйынтыктап караганда, жер реформасынын ийгиликтери айыл чарбасын гана эмес, ошондой эле 1990-жылдардагы туташ кризистен кийинки өлкөнүн экономикасын калыбына келтирүүнүн негизги фактору болуп калган.

Литература:

1. Ч.Керимбекова Некоторые проблемы социально-экономического развития села Кыргызстана в условиях перехода к рыночным отношениям. - Б., 2000.
2. А.Акаев. Стратегия социально-экономического развития Республики Кыргызстан и первоочередные задачи. -Б.,1993.
3. Политические и экономические реформы в Кыргызстане (1991-1995 годы) Бишкек, 1995. с. 36.
4. А.А. Асанканов, О.Дж. Осмонов. История Кыргызстана - Б., 2002
5. Слово Кыргызстана 7,8 декабря 1995 г.

Рецензент: д.и.н., профессор Осмонов О.Дж.